

УДК 81'33:81'225

DOI 10.35433/philology.1(106).2026.58-71

ІСТОРИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

М. О. Возна*, А. А. Славова**

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки відтворення історичної термінології періоду Київської Русі з урахуванням її концептуальної нечіткості, діахронічної змінності та культурно-ідеологічної зумовленості, а також обґрунтуванню ефективних перекладацьких стратегій вторинного термінотворення. Дослідження підтвердило переважно культурно-специфічний характер історичної термінології та багатозначність ключових понять, зумовлену їх залежністю від історичного, мовного й культурного контексту.

Емпіричний матеріал розвідки засвідчив відсутність прямих словникових еквівалентів у цільовій мові на позначення специфічних концептів української середньовічної історії, що зумовлює застосування нееквівалентних способів перекладу. У статті систематизовано такі стратегії, як фонологічна та морфологічна адаптація, буквальний та описовий переклад, калькування, аналоговий переклад, а також різні типи комбінованої реномінації. Окрему увагу приділено перекладу онімів, які функціонують як терміни й відображають культурну та історичну специфіку доби.

Установлено, що застосування приблизного перекладу, зокрема генералізації або аналогії без додаткового уточнення, є методологічно неприйнятним, оскільки призводить до втрати концептуальної точності та ігнорування історичного контексту. Найбільш адекватною перекладацькою стратегією визначено комбіновану реномінацію, яка поєднує транскрибований компонент з описовим поясненням і забезпечує коректне співвіднесення терміна з відповідним історичним концептом. Запропонована методологія має теоретичну й практичну цінність для перекладознавчих студій та може бути використана в подальших дослідженнях історичної термінології й укладанні спеціалізованих термінологічних словників.

Ключові слова: історична термінологія, Київська Русь, культурно-специфічні терміни, переклад, комбінована реномінація, концептуальна нечіткість, перекладацькі стратегії.

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови ННІФ
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
voznatarina2129@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6339-9387

** доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови ННІФ
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка),
slavovall16@gmail,
ORCID: 0000-0001-8035-1801

HISTORICAL TERMINOLOGY OF THE KYIVAN RUS' PERIOD: NATURE AND TRANSLATION FEATURES

Vozna M. O., Slavova L. L.

The article is devoted to identifying the specific features of rendering historical terminology of the Kyivan Rus' period, taking into account its conceptual vagueness, diachronic variability, and cultural-ideological conditioning, as well as to substantiating effective translation strategies of secondary term formation. The study confirms the predominantly culture-specific nature of historical terminology and the polysemy of key concepts, determined by their dependence on historical, linguistic, and cultural context.

The empirical material of the study demonstrates that the absence of direct dictionary equivalents in the target language for concepts specific to medieval Ukrainian history necessitates the use of non-equivalent translation methods. The article systematizes such strategies as phonological and morphological adaptation, literal and descriptive translation, calquing, analogical translation, as well as various types of combined renomination. Particular attention is paid to the translation of onyms functioning as terms and reflecting the cultural and historical specificity of the period.

It has been established that the use of approximate translation, including generalization or analogy without additional specification, is methodologically unacceptable, as it leads to the loss of conceptual precision and neglect of historical context. Combined renomination, which integrates a transcribed component with descriptive explanation, is identified as the most adequate translation strategy, as it ensures accurate correlation of the term with the relevant historical concept. The proposed methodology has both theoretical and practical significance for translation studies and may be applied in further research on historical terminology as well as in the compilation of specialized terminological dictionaries.

Keywords: *historical terminology, Kyivan Rus', culture-specific terms, translation, combined renomination, conceptual vagueness, translation strategies.*

Постановка наукової проблеми.

Незважаючи на відносно недовгу історію існування термінології як галузі знань і всі дискусії навколо питання про обґрунтованість її віднесення до академічної науки, термінологія вже пройшла чималий шлях у своєму розвитку й посіла законне місце серед інших академічних дисциплін завдяки розвитку своєї теорії і методології досліджень. В той же час опис перекладу термінів в перекладознавчих розвідках, що стосуються часткових теорій перекладу і досліджують стратегії і тактики перекладу в межах мовної пари англійська-українська, не має як всебічно розвиненого методологічного підґрунтя, так і власне достатньої кількості емпіричних досліджень термінологічних систем в обох мовах для цілої низки галузей знань. Цієї думки дотримуються й українські дослідники М. Сайко, М. Дорофєєва та С. Кийко, які вказують на існування "значної методологічної прогалини, через яку традиційні термінознавчі

розвідки, що базуються на монолінгвальних принципах стандартизації, не здатні до аналізу складних мультілінгвальних вимірів термінознавства, орієнтованого на переклад в умовах, коли методологія перекладознавчих розвідок традиційно принижувала термінологічні питання до другорядного положення" [переклад наш] [29: 1].

До таких менш досліджених у перекладознавстві галузей належить, зокрема, терміносистема української історичної науки та її відтворення засобами англійської мови. Лінгвістичні та перекладознавчі аспекти історичної термінології вивчалися точково для неакадемічних текстів [11; 14; 16] і стосувалися лише окремих історичних періодів, до яких Київська Русь не належала. Наявність лише поодиноких перекладів академічних історичних праць з української англійською [24] та відсутність ґрунтовних двомовних словників історичних термінів суттєво обмежували можливості дослідження й

потребували підбору методів, які б відповідали наявному мовному матеріалу дослідження. Недостатня представленість середньовічного періоду української історії, а саме Давньої Русі, у світі англomовної академічної історичної науки була відзначена й відомим американським істориком К. Раффенспергером [28].

Раніше проведені нами дослідження перекладу терміносистеми цього періоду [2; 3; 34; 35] уможливили певні попередні висновки щодо складу цієї терміносистеми та переважних способів відтворення окремих її класів засобами англійської мови. На підставі цих досліджень ми сформулювали гіпотезу про особливий, порівняно з іншими науками, переважно культурно-специфічний характер історичної термінології, який потребує комплексних методів її дослідження, не характерних для традиційного термінознавства, і, відповідно, особливих способів перекладу, які враховують цю культурно-специфічну природу історичної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія традиційної термінології, представлена здебільшого Віденською школою, характеризується прескриптивністю та ігноруванням реальної мовної варіативності. Її розвиток був зумовлений потребами технічних наук і стандартизації термінології, яку в них використовують. Відірваність значень термінологічних одиниць від контексту, домінування ономазіологічної перспективи, твердження про чітку окресленість концептів (що виключало належність нечітких концептів до терміносистем), твердження про віднесення терміна лише до одного концепту, тобто про його однозначність (що виключало випадки термінологічної синонімії та полісемії), домінування діахронічного підходу до дослідження термінів, який не цікавився еволюцією термінів та способів їх словотворення, твердження про відсутність у терміні конотативних значень – усе це суттєво обмежувало можливості термінологічних студій, які

не вкладалися в прокрустове ложе традиційної термінології [31: 15–17; 32: 56–81]. Крім того, у нашому дослідженні ми покажемо, що для деяких терміносистем, як-то терміносистема історичної науки, методологія традиційної термінології фактично повністю унеможливає дослідження терміна з огляду на його особливу природу, відмінну від характеру термінів технічних, точних чи природничих наук, на базі яких розвивалася теорія традиційної термінології.

Український перекладознавець Т. Кияк, залишаючись у межах традиційної термінологічної парадигми, водночас одним із перших окреслив її концептуальні обмеження. У своїх працях він послідовно наголошував на відносному характері нормативних вимог, які класична термінологія висуває до терміна. Дослідник виходив із того, що ознаки термінологічної одиниці варто інтерпретувати як домінантні порівняно із загальноживаною лексикою, а не як абсолютні та безумовні. Відповідно, характеристики терміна доцільно розглядати як бажані параметри, відсутність яких не може бути підставою для заперечення його повноцінності чи функціональної придатності, особливо за умови усталеного використання в професійному мовленні [6: 39].

З часом термінознавство збагатилося іншими теоріями, які суттєво розширили його методологічну базу й стали теоретичним підґрунтям нашого дослідження. Зокрема, соціокогнітивна теорія Ріти Темерман спрямована на подолання низки обмежень традиційної термінологічної школи та ґрунтується на таких основних принципах: поєднання семасіологічного й ономазіологічного підходів; визнання того, що лише окремі категорії можуть мати чітко окреслені межі; варіативність форми та змісту термінологічних визначень залежно від типу категорії й потреб користувача; функціональний характер синонімії та полісемії у

фахових мовах; а також обов'язковість діахронічного підходу до аналізу термінології [31: 15].

Комунікативна теорія М. Кабре розглядає термінологію як "сукупність потреб, сукупність практик, націлених на задоволення цих потреб і цілісну галузь знань" (переклад наш) [20: 182]. Вона стверджує, що термінологія має справу з термінологічними одиницями, які є багатовимірними і які водночас є одиницями знань, одиницями мови та одиницями комунікації. Опис таких термінологічних одиниць повинен містити концепт, термін і складові комунікативної ситуації. Авторка пропонує модель опрацювання емпіричного матеріалу, який вона називає "теорією дверей" (the theory of doors), постулатом якої є множинний доступ до об'єкта дослідження та безпосереднє опрацювання термінологічної одиниці, незалежно від того, чи є відправної точкою концепт, форма чи комунікативна ситуація [20]. Такий підхід дає дослідникам гнучкість у підходах до опрацювання емпіричного матеріалу й можливість опису мовних даних, які реально існують в усій їх складності.

Серед наявних загальних теорій термінознавства недостатньо розвиненою є методологічна база термінологічних розвідок, орієнтованих саме на переклад. Спробою усунути цю прогалину стала розробка комплексної шестирівневої системи координат, націлена на перекладознавчі емпіричні термінологічні дослідження українських перекладознавців М. Сайка, М. Дорофеевої та С. Кийко [29]. У ній запропоновано конвергентні підходи та змішані методи дослідження, які визнають притаманну термінологічним явищам складність інтердисциплінарної інтеграції [29: 1]. Принцип орієнтації на контекст був розширений й уточнили в термінах трьох ключових характеристик: орієнтації дослідження на продукт, процес і учасників [29: 6]. Одним із видів продукту автори вважають паралельні дискурси, тобто паралельні

тексти і контексти, які уможливають міжмовне порівняння термінів. У нашому дослідженні такими паралельними текстами були академічні праці з історії щодо певного історичного періоду двома мовами та зіставні контексти вживання певних історичних термінів. Види процесів включають прийняття перекладацького рішення щодо перекладу терміна й розвиток термінологічної компетенції, окремі випадки яких розглянуто та описано в нашій розвідці. Учасники процесу – професійні перекладачі й експерти галузі – історики.

Важливою характеристикою моделі перекладознавчого дослідження, запропонованої М. Сайко, М. Дорофеевою та С. Кийко, є чітке окреслення парадигмального підґрунтя як передумови теоретичної когерентності дослідницького процесу. У межах сучасних перекладознавчих студій автори виокремлюють текстоцентричну, когнітивно-дискурсивну та соціокультурну парадигми, які спираються на дескриптивний підхід і дають змогу аналізувати переклад у конкретних культурно-історичних умовах [29]. При цьому наголошено, що термінологічні дослідження можуть поєднувати кілька парадигм одночасно, що забезпечує комплексний характер аналізу.

Ще одним ключовим параметром моделі є тип дослідження (research design), який в емпіричних перекладознавчих студіях має змішаний характер і передбачає інтеграцію різних методологічних підходів. Серед релевантних складників такого дизайну автори називають наявність гіпотези, застосування кейс-стаді, орієнтацію на "польові" умови дослідження, а також варіативність аналітичних підходів (діахронічного/синхронічного, ономазіологічного/семасіологічного, кількісного/якісного, дескриптивного/прескриптивного, дво- або багатомовного).

Особливу увагу автори [29] приділяють методам збирання та

аналізу емпіричних даних, які ґрунтуються на продуктах перекладу й уможливають виявлення термінологічної еквівалентності та варіативності в паралельних дискурсах. Запропоновані процедури систематизації та аналізу даних забезпечують міжмовне зіставлення термінологічних систем і оцінювання якості перекладу з погляду точності, стилістичної відповідності та комунікативної доцільності, з використанням як статистичних, так і аналітичних методів.

Усі описані вище компоненти комплексної моделі емпіричного дослідження апробовано та активно застосовано як у попередніх, так і в цій перекладознавчій розвідці, присвяченій історичній термінології Давньої Русі. У межах зазначених досліджень виявлено й зіставлено релевантні для відповідного періоду терміни історичної науки в академічних працях українських та англомовних істориків, простежено міжмовні паралелі, а також проаналізовано способи відтворення українських термінів англійською мовою в перекладах і в оригінальних англомовних історичних текстах. Окрему увагу приділено тематичній та перекладознавчій класифікації історичних термінів, що створює підґрунтя для подальшого аналізу емпіричного матеріалу [2].

У межах дослідження запропоновано тематичну класифікацію історичних термінів відповідного періоду, яка охоплює терміни-оніми та їх підкласи, термінологічні позначення соціально-військових понять, предметів та об'єктів матеріальної культури, а також суспільно-історичних явищ і процесів. Запропонована авторами перекладознавча класифікація структурує весь корпус термінів на дві великі групи: історичні терміни універсального характеру та історичні терміни-реалії [2: 127]. У подальших роботах цього напрямку були більш детально розглянуті переважні способи та успішність вторинної номінації в

цільовій мові концептів історичної науки, що належать на певних тематичних класів, їх етноспецифічний характер, варіативність відповідників у цільовій мові та залежність від контексту [3; 34; 35].

Мета дослідження – з'ясування специфіки відтворення історичної термінології періоду Давньої Русі в українсько-англійському перекладі з урахуванням її концептуальної нечіткості, діахронічної змінності та культурно-ідеологічної зумовленості, а також обґрунтування ефективних перекладацьких стратегій вторинного термінотворення для таких термінів.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. У результаті обробки англомовних академічних текстів встановлено, що частка культурно-специфічної термінології коливається від 22% до 62%, при цьому в більшості авторів вона перевищує 50%, що свідчить про переважно культурно-специфічний характер історичної термінології досліджуваного періоду. Виявлено, що відсоток таких термінів залежить від тематики історичного опису та індивідуального стилю автора. Для підтвердження гіпотези про культурно-специфічний характер терміносистеми застосовано статистичний метод і метод систематизації даних, зокрема через запровадження перекладознавчої та тематичної класифікацій термінів, що спираються на сучасні підходи до аналізу культурно-специфічних одиниць у перекладі [1; 18].

Аналітичні процедури дали змогу оцінити успішність вибору перекладацьких варіантів термінів, їх точність та залежність від конкретного контексту. Проаналізовано загальні перекладацькі підходи та конкретні способи їх реалізації, термінологічні відповідності між вихідним і цільовим текстом, мовний та історичний контексти, а також варіативність способів перекладу.

Отримані результати комплексного емпіричного дослідження історичної термінології періоду Давньої Русі

підтвердили гіпотезу про її переважно культурно-історичний характер. Ця базова властивість терміносистеми була підтверджена дескриптивним статистичним аналізом історичних термінів, відібраних вручну через відсутність оцифрованих корпусів текстів. Для аналізу використано метод суцільної вибірки відрізків однакової довжини загальним обсягом 100 сторінок англійських перекладів академічних праць українських істориків, зокрема перекладу "Історії України-Руси" Михайла Грушевського, а також низки монографій англомовних істориків, що описують відповідний історичний період.

Отримані дані статистичного аналізу та класифікації термінів слугували основою для подальшого викладу ключових аспектів дослідження та представлення його результатів. Ознака культурно-специфічного характеру термінів виводилася з неможливості віднайти прямий словниковий еквівалент у цільовій мові для позначення специфічних концептів української історії. Як наслідок, перекладачі та англомовні історики застосовували інші, відмінні від еквівалентного, способи перекладу, що стало предметом детального аналізу в межах цієї розвідки, таких як:

- фонологічна та/або морфологічна адаптація (транскодування): вої – voi [22: 197], Рогнідь [4: 504] – Rohnid [24: 365], боярин Федір – boyar Fedor [21: 99], Київська Русь – Kievan Rus' [25: 55], Кривичі, Дреговичі, Радимичі, Поляне [4: 639] – the Krivichians, the Drehovichians, the Radimichians, the Polianians [24: ix];

- описовий переклад: удільний князь – under king [28: 34]; закупи – half-free persons [25: 93]; Залісся – Land behind the forest [31: 10];

- буквальный переклад: Десятинна церква – the Church of the Tithes [36: 6];

- калькування: Чорні Клобуки [4: 58] – the Black Coats [24: 28];

- аналоговий переклад: дружина [4: 191] – militias [druzhyna] [26: 9], тисяцький – chiliarch [22];

- різні комбіновані способи перекладу, зокрема:

комбінована реномінація: druzhina, or prince's retinue [25: 91]; warband [druzhina] [28: 47]; rich merchants [gosti] of local Rus' or foreign origin [25: 92]; viche, or public town meeting [25: 93];

поєднання аналогового перекладу і транскодування: patrimony (otchina) [21: XX], domain (volost') [21];

поєднання буквального та традиційного перекладу: "Повість временних літ" [4: 582] – "The Tale of Bygone Years", also known as "The Primary Chronicle" [21: 1];

поєднання транскодування, буквального перекладу та генералізації: Києво-Печерська Лавра – The Kievan Caves Monastery [21: VIII], тощо.

У багатьох джерелах такі іншомовні вкраплення виділяли курсивом, наприклад: Yury, later called "Long-arm" (*Dolgorukiy*), [21: 13], ... each *desiatnia* [a ten] was headed by a *desiats'kyi* [head of ten] [24: 298]. Про іншомовність також сигналізували діакритичні знаки у фонологічній адаптації, не характерні для англійського письма, наприклад: Askol'd [25: 56], Rus' [28: 1], Zadesen'e [21: XX].

Окремо варто зазначити критерії віднесення онімів до історичної термінології. Серед антропонімів відібрано:

антропоформули: Святополк Окаянный [8] – Sviatopolk "the Cursed" [22: 253], Ярослав Мудрий [15: 136] – Jaroslav the Wise [27: 198];

назви князівських династій цього періоду: Рюриковичі [9: 160] – Riurikovyches [25: 83]; Мономашичі [Котляр Іст сусп життя 66] – the Monomashichi [21: 18]

власні імена окремих історичних чи міфологічних постатей, які не мають паралелей у сучасній мові: Аскольд [12: 437] – Askol'd [25: 56];

назви богів: Перун, Дажбог-Хорс, Волос, Сварожич [4: 318] – Svaroh, Perun, Dazhboh and Khors, Veles, Svarozhych [24: 242];

історичні назви народів та етносів: варяги [25: 47] – Varangians [25: 56];

the Krivichians, the Drehovichians, the Radimichians, the Polianians, the Volhynians [24: ix], Піценаци (Печеніги) [4: 618] – Patzinaks (Pechenegs) [24: 589].

До омонімів також відносимо оніми на позначення неістот або, за термінологією М. Торчинського, абіонімів [17: 84], тобто неживого природного або створеного людиною об'єкта чи явища. Серед термінології досліджуваного періоду ми виділяли такі абіоніми:

відмінні від сучасних історичні топоніми: Тмутаракань [12: 34] – Tmutorokan' [25: 58], Саркел (Біла Вежа) [4: 627] – Sarkel (Bila Vezha) [24: 351];

гідроніми: Либедь [4: 465] – the Lybid [24: 353], Балтійське море було відоме як Варязьке [12: 47] – the Baltic (Varangian) Sea [25: 63];

назви унікальних історичних явищ і процесів: the great waterway "from the varangians to the (Byzantine) Greeks" [25: 60] – великий водний шлях "із варяг у греки" [12: 50];

предмети духовної та матеріальної культури: найдавніша літопись [4: 379] – The Primary Chronicle [Hrushevsky, 460]; "Повість минулих літ" або "Початковий літопис" [12: 58] – Rus' Primary Chronicle (also known by its opening phrase as the Poviest' vremennykh liet, "tale of Bygone Years") [25: 56].

Переважаючими способами відтворення онімів є фонологічна та/або морфологічна адаптація, буквальний переклад семантично значущих елементів оніма, традиційний переклад. Більш детально відтворення онімів цього періоду описано в нашому попередньому дослідженні [3].

Ця група термінів протиставлялась історичним термінам-універсалиям (термін наш) на позначення універсальних концептів історичної науки, характерних також і для інших культур і народів і ширших, ніж Давня Русь, географічних ареалів, наприклад: васал [12: 43] – vassal [25: 33]; племінний союз [12: 55] – tribal league

[25: 59]; охрещення [4: 500] – baptism [24: 380]; населення [12: 53] – polulace [25: 163]; міжусобиця [12: 64] – internecine [25: 71]; Хозарський каганат [12: 46] – the Khazar Kaganate [25: 61], Північне Причорномор'я – Northern Black Sea Coast [36: 34], Circum-Pontic Region [36: 34], North Pontic area [5].

Спирним залишається питання про віднесення онімів до групи термінів-універсалий, адже концепти, які вони позначають, наприклад, державні утворення, географічні ареали, назви народів та історичні постаті здебільшого були частиною історії не тільки Київської Русі, але й сусідніх народів та державних утворень, а тому можуть вважатися етно-специфічними як для давньоруської історії, так і для історії Східної та Західної Європи та Близького Сходу.

Ознакою таких універсалий із перекладознавчої позиції було застосування еквівалентного або традиційного перекладу. Переклад більшості таких термінів зафіксовано в словниках, включно з деякими онімами. Культурна специфіка терміна визначалась у системі перекладознавчих координат, де описаний вище поділ має теоретичну і практичну значимість тільки для теоретиків і практиків перекладу.

Зокрема, з'ясовано, що застосування приблизного перекладу історичної термінології або "approximation", як це було визначено в редакторській передмові до англійського перекладу першого тому "Історії України-Руси" Михайла Грушевського [24] і яким покористовувалася перекладачка цієї праці Марта Скорупська, не є прийнятним для історичної термінології. З'ясовано, що цей підхід знаходить своє втілення в аналоговому способі перекладу та генералізації, застосування яких порушує вимогу щодо точності терміна й не враховує мовного чи історичного контексту. Наприклад, переклад терміна "тисяцький" аналогом "chiliarch", який є терміном на позначення воєначальника в грецькій та

візантійській арміях, викликає неправильні асоціації та не співвідноситься з одним чітко визначеним концептом, адже ретельне зіставлення контекстів та варіативності вживання терміна в оригіналах і перекладах демонструє відсутність чіткої окресленості концепту та його повну залежність від історичного контексту: про яке князівство і який часовий проміжок історії Давньої Русі йде мова. Видатний український історик Михайло Грушевський був першим, хто вказав на еволюцію цього концепту: від "найвищого воєнного урядника землі чи князівства" до урядників, які "мають судові й адміністративні компетенції" [4: 390]. Такої думки дотримується й відомий український історик Микола Котляр, який зазначав, що в історії Давньої Русі цей термін пізніше набрав інших значень: княжого правителя, зокрема в Києві, або земського урядовця, наприклад, у Новгороді чи Галичі [7: 272]. Тобто можемо говорити про багатозначність терміна "тисяцький", його співвідношення з декількома концептами.

З усього сказаного випливає неприпустимість аналогового перекладу терміна словом "chiliarch", його неуспішність. Водночас вважаємо успішним застосування комбінованої реномінації як способу перекладу, яким скористалися інші автори: *the tysiatnyi, commander of the city militia (as distinct from the prince's retinue)* [25: 93]; *tysyatskiy – the town judge, police chief, a military commander (literally "one in charge of a thousand men")* [21: 162]; lit. "thousander", the prince's man with the responsibility over the city [22: 286]. У цих перекладах описова частина виконує функцію співвідношення терміна й концепту, який змінювався в просторі та часі. Тому вторинне термінотворення, тобто переклад терміна в цільовій мові, повинен наслідувати модель термінотворення в мові оригіналу – транскрибований та описовий компоненти. Після першого

вживання, яке співвідносить термін із конкретним концептом, транскрибований компонент може вживатися в перекладах самостійно. Розглянутий приклад свідчить про неприйнятність структуралістських підходів до історичної термінології, адже розглянутий полісемантичний термін, який співвідноситься з різними концептами, безперечно, є частиною терміносистеми історичної науки.

Дослідження вживання генералізації як одного з "приблизних" способів перекладу вказує на ті самі проблеми, які були описані вище. Наприклад, переклад терміна "смерд" у роботах М. Димника терміном ширшої семантики "peasant" (*smerd – peasant* [21: 31]) є неточним і співвідноситься з набагато ширшим концептом. Смерди були однією з двох груп, на які ділилося сільське населення того періоду, і були вільними людьми. Інша група називалася закупами, які були "наполовину вільні" [25: 70]. Про нечіткість цього концепту свідчить його різне розуміння різними істориками. Наприклад, П. Толочко говорив про феодалну залежність смердів [13: 125]. Водночас Дж. Вернадський вважав, що кріпацтво як правовий інститут не існував у Київській Русі, але в той же час указував на певну залежність смердів від князя [33: 146]. Тому знову ж таки відтворення цього терміна способом комбінованої реномінації є більш точним, наскільки точним може бути термін цього періоду взагалі: *smerdy, or rural free persons* [12: 93]; *smerdy, freemen of somewhat limited status* [24: 136]. Про нечіткість концептів давньоруської термінології говорять і самі історики. Наприклад, щодо термінів "вої", "гриді" М. Котляр писав: "Термінологія джерел стосовно найменувань давньоруських воїнів чи окремих їх груп залишається неясною ... Слово "вої" не було строго визначеним терміном. Воно могло прикладатись до зовсім різних об'єктів: дружини, всього війська, частини війська, найманців" [7: 306]. Це стосується багатьох інших термінів

цього періоду, про що зазначали вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Котляр про дворського, стольника, тиуна, ключника та інших [7: 309–315], П. Бушкович про закупів, адже "історичних свідчень щодо цього дуже мало" [19: 259]. Іншою причиною нечіткості концептів було їх непослідовне вживання в історичних першоджерелах: літописах, зводах, графіті, тощо. Сучасні історики фактично "термінізували" нечіткі й часто суперечливі концепти того часу, якими покористовувалися літописці та інші автори першоджерел. Звідсіля відтворення таких термінів не може обмежуватися лише транскрибуванням або "приблизним" перекладом, а повинно намагатися передати всю повноту наявної інформації про концепт у тому розумінні, як його бачить автор тексту. Тому комбінована реномінація найкраще підходить для цієї цілі.

Проведене дослідження також спростовує можливість застосування суто діахронічного, характерного для структуралістської школи підходу до дослідження термінів, який не цікавиться еволюцією термінів та способів їх відтворення в мові перекладу. Історична термінологія цього періоду демонструє випадки еволюції концепту в історіографічних описах, який тягне за собою інші способи відтворення в мові перекладу. Тоді традиційні варіанти перекладу повинні переглядатися й бути відповідно зміненими. Найпоказовішим з цієї позиції є еволюція розуміння концепту самої Київської Русі англomовними істориками. Більшість із них у працях традиційно використовували термін "principlality", а правителя Русі називали "prince" [21; 24; 27]. Цим же шляхом пішла й перекладачка "Історії України-Руси" Марта Скорупська [24: xi]. Сам цей термін є результатом невдалої спроби віднайти аналог у західноєвропейській історії. Семантичний аналіз терміна "prince", наведений в одній із наших попередніх розвідок [35: 5], показав

невідповідність його основних сучасних значень концепту "князь", тобто король, суверен, государь, як його розуміють українські історики [10: 125; 7: 229]. Відомий американський вчений К. Раффенспергер провів детальний аналіз західноєвропейських першоджерел, в яких згадуються давньоруські князі й описується їхній статус як верховних правителів своєї землі, і прийшов до висновку, що їхній статус дорівнював статусу королів Західної Європи [28: 6]. А тому правильним англomовним терміном для них є "king", а територія їхнього правління повинна називатися "kingdom", що робить давньоруське утворення найбільшим серед інших середньовічних держав Західної Європи XI–XXII століття [28: 7]. Розглянутий приклад, крім еволюції концепту, також демонструє застосування комбінованого семасіологічного та ономасіологічного підходу до вторинного термінотворення.

Дослідження також показало, що вимога щодо відсутності в терміна конотативних значень, яка висунута представниками структуралістської школи, не може бути застосована до історичної термінології описуваного періоду. Одним таким прикладом є термін "Давня Русь" (Old Rus'), який деякі англomовні автори відтворюють з ухилом на користь походження російської імперії від Київської Русі: Old Russia or Kievan Russia [23: 528; 30: 74], Kievan Russia [33: 48]. Наприклад, для американського вченого змішаного україно-російського походження Дж. Вернадського, одного з головних авторів російської націоналістичної ідеології Євразійства, це питання було ідеологічного характеру. Усе своє життя вчений поширював названу ідеологію серед західних інтелектуалів через свої лекції з так званої "Історії Росії" та відповідні публікації, де заперечував існування України й українців та простежував генезу Росії від Київської Русі, яку він називав Київською Росією [33]. Отже, деяка термінологія в англomовному

історіографічному описі Київської Русі має ідеологічне, а отже, й емоційне забарвлення. На цей явище вказує й американський історик Раффенспергер, коли говорить про культурний багаж, який можуть нести середньовічні назви, імена й титули, коли вони перекладаються на іншу мову [28: 3]. Проте загалом треба відзначити в останні десятиріччя тенденцію щодо переважного використання терміну "Old Rus'" та еволюцію поглядів англомовних істориків, які відійшли від іживання терміна "Kievan Russia", як, наприклад С. Франклін та Дж. Шепард [22].

Висновки й перспективи дослідження. Ця розвідка підтвердила переважно культурно-специфічний характер історичної термінології періоду Київської Русі та багатозначність ключових термінів, що свідчить про їхню залежність від історичного та мовного контексту. Природа терміна цього періоду характеризується функціональною гнучкістю, варіативністю значення та співвіднесенням із конкретними

концептами, які змінюються в часі та просторі. Проведене дослідження показало, що застосування приблизного перекладу, зокрема аналогії та генералізації, є неприйнятним для історичної термінології періоду Давньої Русі, оскільки воно призводить до втрати концептуальної точності та ігнорування історичного контексту. Установлено, що найбільш адекватним способом відтворення таких термінів є комбінована реномінація, яка поєднує транскрибований компонент з описовим уточненням і дає змогу співвіднести термін із релевантним історичним концептом. Після первинного пояснювального введення транскрибований компонент може функціювати самостійно в межах тексту перекладу. Застосовані методи аналізу дали змогу оцінити адекватність перекладів, їх точність і варіативність, а запропонована методологія може бути використана для дослідження термінології інших історичних періодів та для створення термінологічних словників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко Н. Д., Славова Л. Л., Кодубовська О. О. Художній світ реалій американських університетів: лінгвокраїнознавчий та лінгвокультурологічний аспекти. *Закарпатські філологічні студії*, 2023. 27. Т. 1. С. 82–86. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.1.14>.
2. Возна М. О., Славова Л. Л. Етнокультурна специфіка історичної термінології: зіставний та перекладознавчий аспекти (на матеріалі історичних термінів античності та давньоруського періоду). *Мовні і концептуальні картини світу: збірник наук. Праць*, 2022. Вип. 1 (71). С. 131–149. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2022.1.10>.
3. Возна М. О., Славова Л. Л., Антонюк Н.М. Відтворення онімного простору Давньої Русі в англомовних академічних текстах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2024. Вип. 2 (103). С. 53–70. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(103\).2024.53-70](https://doi.org/10.35433/philology.2(103).2024.53-70).
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Том 1. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1954. 648 с.
5. Казакевич Г. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. Київ: Фітосоціоцентр, 2006. 260 с.
6. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.
7. Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. Київ: Наукова думка, 2008. 355 с.
8. Котляр М. Святополк Окаянний, Святополк-Петро Володимирович або Святополк-Петро Ярополчич. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.*

-
- А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. 486 с.
9. Котляр М. Ф. Історія суспільного життя Русі: Нариси. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 288 с.
 10. Котляр М. Ф. Полководці Давньої Русі. Київ: Україна, 1991.
 11. Лазарєв О. В. Проблема відтворення української історичної термінології у французькому тексті. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вип. 10. 2016. С. 90–92.
 12. Магочій П.-Р. Ілюстрована історія України. Київ: Критика, 2012. 448 с.
 13. Прицак О. Походження Русі. Том 1. Київ: Обереги, 1997. 1084 с.
 14. Сливка М. І. Реалія і термін в історико-культурному дискурсі. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. № 14. 2016. С. 183–188.
 15. Толочко П., Козак Д., Моця О. Давня історія України. Книга 2. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
 16. Томіленко Л. Історизми й історичні терміни: до проблеми розмежування. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Філологія (мовознавство). 2013. Вип. 17. С. 132–137.
 17. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
 18. Borysenko N., Slavova L., Kodubovska O., Matushevskya N. Culture-specific items in the source and target literary texts: Classification of translation strategies. *Forum for Linguistic Studies*. 2024. Volume 6. Issue 1. <https://doi.org/10.59400/fls.v6i1.1988>.
 19. Bushkovitch P. Towns and Castles in Kievan Rus'. *Russian History/Histoire Russe*, 7, Pt 3. 1980. Pp. 251–264.
 20. Cabré Castellví M. Theories of terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*. 2003. Volume 9. Issue 2. P. 163–199. <https://doi.org/10.1075/term.9.2.03cab>
 21. Dimnik, M. Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev. 1224–1246. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981. 199 p.
 22. Franklin S., Shepard J. The Emergence of Rus: 750–1200. Routledge, 2013. 472 p.
 23. Franklin S. The Empire of the "Rhomaioi" as Viewed from Kievan Russia: Aspects of Byzantino-Russian Cultural Relations. *Byzanton*, 5 (2), 2002. Pp. 507–537. Ashgate. URL: <https://www.jstor.org/stable/44170831> (accessed 02.01.2026).
 24. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus'. Volume 1. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto, 1997. 602 p.
 25. Magocsi P. A History of Ukraine: The Land and Its Peoples. Toronto: Toronto University, 2010. 896 p.
 26. Nahaylo B. The Ukrainian Resurgence. London: Hurst & Company, 1999. 608 p.
 27. Pritsak O. The Origin of Rus'. Volume 1. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. 928 p.
 28. Raffensperger C. The Kingdom of Rus'. Arc Humanities Press, Kalamazoo and Bradford, 2017. 112 p.
 29. Saiko M, Dorofeieva M, Kiyko S. Methodological coordinate system for empirical translation-oriented terminology research. *Glottontheory*, 2025. P.1–22 De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/glot-2025-2016>.
 30. Shepard J. Byzantium and Russia in the Eleventh Century: A Study in Political and Ecclesiastical Relations [Unpublished doctoral Dissertation]. University of Oxford. 1973.
 31. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2000. 258p.

32. Trojar M. Wüster's View of Terminology. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 11, 2017. Pp. 55–85. <https://doi.org/10.17161/1808.25036>.
33. Vernadsky G. *Kievan Russia*. Yale University Press, 1948. 412 p.
34. Vozna M., Slavova L. Rendering Ukrainian Historical Terminology of The Old Rus' Period into English. *English Studies at NBU*, 2022. Volume 8. Issue 2. Pp. 183–202.
35. Vozna M., Slavova L., Antonyuk N. Ukrainian Historical Terminology Designating Social and Military Status in Old Rus': Examining Their Counterparts in English. *Forum for Linguistic Studies*. 2024. Volume 6. Issue 1. <https://doi.org/10.59400/fls.v6i1.1989>
36. Wilson A. *The Ukrainians. Unexpected Nation*. USA: Yale University Press, 2002. 380 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Borysenko, N. D., Slavova, L. L., Kodubovska, O. O. (2023). Khudozhniy svit realiy amerykanskykh universytetiv: linhvokrayinoznavchyy ta linhvokul'turolohichnyy aspekty [The fictional world of American university realities: Linguistic and cultural aspects]. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*, 27 (1). Pp. 82–86. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.1.14>. [in Ukrainian].
2. Vozna, M. O., Slavova, L. L. (2022). Etnokul'turna spetsyfika istorychnoyi terminolohiyi: ziostavnyy ta perekladovoznavchyy aspekty (na materialy istorychnykh terminiv antychnosti ta davniorus'koho periodu) [Ethnocultural specificity of historical terminology: Comparative and translation studies aspects (based on historical terms of Antiquity and the Old Rus' period)]. *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu: zbirnyk naukovykh prats'*. Vyp. 1 (71). Pp. 131–149. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2022.1.10>. [in Ukrainian].
3. Vozna, M. O., Slavova, L. L., Antonyuk, N. M. (2024). Vidtvorennya onimnoho prostoru Davn'oyi Rus'i v anglomovnykh akademichnykh tekstakh [Reproducing the onymic space of Old Rus' in English-language academic texts]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. Vyp. 2 (103). Pp. 53–70. [https://doi.org/10.35433/philology.2\(103\).2024.53-70](https://doi.org/10.35433/philology.2(103).2024.53-70). [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy, M. (1954). *Istoriya Ukrayiny-Rusy*. Vol. 1 [History of Ukraine-Rus'. Vol. 1]. New York: Knyhospilka. [in Ukrainian].
5. Kazakevych, H. (2006). *Kelty: tradytsiyana kultura ta sotsial'ni instytuty* [The Celts: Traditional culture and social institutions]. Kyiv: Fitosotsiotsentr [in Ukrainian].
6. Kiyak, T. R., Ohui, O. D., Naumenko, A. M. (2006). *Teoriya ta praktyka perekladu (nimets'ka mova)*. [Theory and practice of translation (German)]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
7. Kotlyar, M. F., Rychka, V. M. (2008). *Knyazhyy dvir Pivdennoyi Rusy X–XIII st.* [The princely court of Southern Rus' 10–13 c.]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Kotlyar, M. (2012). *Sviatopolk Okaiannyi, Sviatopolk-Petro Volodymyrovych abo Sviatopolk-Petro Yaropol'chych* [Sviatopolk the Accursed, Sviatopolk-Petro Volodymyrovych or Sviatopolk-Petro Yaropolchych]. In V. A. Smoliy (Ed.), *Encyklopediya istoriyi Ukrayiny* [Encyclopedia of the history of Ukraine]. T. 9. 486 p. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
9. Kotlyar, M. F. (2016). *Istoriya suspil'noho zhyttya Rusy: Narysy* [History of social life of Rus': Essays]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
10. Kotlyar, M.F. (1991). *Polkovodtsi Davnioyi Rusy* [Military leaders of Old Rus']. Kyiv: Ukraina. [in Ukrainian].
11. Lazarev, O. V. (2016). *Problema vidtvorennya ukrayins'koyi istorychnoyi terminolohiyi u frantsuz'komu teksti* [The problem of reproducing Ukrainian historical terminology in a French text]. *Aktual'ni problemy filolohiyi ta perekladovznavstva*. Vyp. 10. Pp. 90–92. [in Ukrainian].

12. Magocsi, P.-R. (2012). *Illyustrovana istoriya Ukrayiny* [Illustrated history of Ukraine]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
13. Prytsak, O. (1997). *Pokhodzhennya Rusy*. Vol. 1 [The origin of Rus'. Vol. 1]. Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
14. Slyvka, M. I. (n.d.). Realiya i termin v istoriko-kul'turnomu dyskursi [Realia and term in historical-cultural discourse]. *Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filolohiyi*. Vyp. 14. Pp. 183–188. [in Ukrainian].
15. Tolochko, P., Kozak, D., Motsya, O. (1995). *Davn'a istoriya Ukrayiny*. Knyha 2 [Ancient history of Ukraine. Book 2]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
16. Tomilenko, L. (2013). *Istoryzmy y istorychni terminy: do problemy rozmezhuвання* [Historisms and historical terms: On the problem of differentiation]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Filolohiia (Movoznavstvo), 17. Pp. 132–137. [in Ukrainian].
17. Torchynskiy, M. M. (2008). *Struktura onimnoho prostoru ukrayins'koyi movy* [The structure of the onymic space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist [in Ukrainian].
18. Borysenko, N., Slavova, L., Kodubovska, O., Matushevska, N. (2024). Culture-specific items in the source and target literary texts: Classification of translation strategies. *Forum for Linguistic Studies*. Volume 6. Issue 1. <https://doi.org/10.59400/fls.v6i1.1988>. [in English].
19. Bushkovitch, P. (1980). Towns and Castles in Kievan Rus'. *Russian History/Histoire Russe*. Vyp. 7. Pt. 3. Pp. 251–264. [in English].
20. Cabré Castellví, M. (2003). Theories of terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*. Volume 9. Issue 2. Pp. 163–99. <https://doi.org/10.1075/term.9.2.03cab> [in English].
21. Dimnik, M. (1981). *Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev. 1224–1246*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 199 p. [in English].
22. Franklin, S., Shepard, J. *The Emergence of Rus: 750–1200*. Routledge, 2013. 472 p. [in English].
23. Franklin, S. (2002). The Empire of the "Rhomaioi" as Viewed from Kievan Russia: Aspects of Byzantino-Russian Cultural Relations. *Byzanton*. Vyp. 5 (2). Pp. 507–537. Ashgate. URL: <https://www.jstor.org/stable/44170831> (reference date: 02.01.2026). [in English].
24. Hrushevsky, M. (1997). *History of Ukraine-Rus'*. Volume 1. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto. 602 p. [in English].
25. Magocsi, P. A. (2010). *History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: Toronto University. 896 p. [in English].
26. Nahaylo, B. (1999). *The Ukrainian Resurgence*. London: Hurst & Company. 608 p. [in English].
27. Pritsak, O. (1981). *The Origin of Rus'*. Volume 1. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 928 p. [in English].
28. Raffensperger, C. *The Kingdom of Rus'*. Arc Humanities Press, Kalamazoo and Bradford, 2017. 112 p. [in English].
29. Saiko, M., Dorofeieva, M., Kiyko, S. (2025). Methodological coordinate system for empirical translation-oriented terminology research. *Glottontheory*. Pp. 1–22. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/glott-2025-2016>. [in English].
30. Shepard, J. (1973). *Byzantium and Russia in the Eleventh Century: A Study in Political and Ecclesiastical Relations* [Unpublished doctoral Dissertation]. University of Oxford. [in English].
31. Temmerman, R. (2000). *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 258 p. [in English].

32. Trojar, M. (2017). Wüster's View of Terminology. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 11. Pp. 55–85. <https://doi.org/10.17161/1808.25036>. [in English].
33. Vernadsky, G. 1948. *Kievan Russia*. Yale University Press, 412 p. [in English].
34. Vozna, M., Slavova, L. (2022) Rendering Ukrainian Historical Terminology of The Old Rus 'Period into English. *English Studies at NBU*. Volume 8. Issue 2. Pp. 183-202. [in English].
35. Vozna, M., Slavova, L., Antonyuk, N. (2024). Ukrainian Historical Terminology Designating Social and Military Status in Old Rus': Examining Their Counterparts in English. *Forum for Linguistic Studies* 2024. Volume 6. Issue 1. <https://doi.org/10.59400/fls.v6i1.1989>. [in English].
36. Wilson, A. (2002). *The Ukrainians. Unexpected Nation*. USA: Yale University Press. 380 p. [in English].

Дата надходження статті: 01.02.2026

Дата прийняття статті: 16.02.2026

Опубліковано: 27.02.2026